

חדשות בעתיקות - מרץ 2019

ד"ר צביקה צוק – ארכיאולוג הרשות

פרופ' עמוס קלונר ז"ל (1940-2019)

כתב: צביקה צוק

פרופ' עמוס קלונר, מבכירי הארכיאולוגים בארץ, הלך לעולמו באמצע מרץ 2019. עמוס למד ארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים בשנים 1962-1980 וסיים את עבודת הדוקטור שלו בנושא "קברים וקבורה בירושלים בימי הבית השני". עבודה זו מהווה בסיס ידע נרחב, ועד היום (לאחר שהיא שודרגה לספר יחד עם פרופ' בועז זיסו) זהו מקור חשוב ביותר ללימוד הנושא. עמוס עבד באגף העתיקות כארכיאולוג מחוז ירושלים. לימד באוניברסיטת חיפה ואחר כך, החל משנת 1980, במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. בשנת 1988 מונה לפרופסור חבר ובשנת 2001 לפרופסור מן המניין. עם צאתו לגימלאות קיבל דרגת פרופסור אמריטוס תוך שהוא ממשיך ללמד באוניברסיטת בר-אילן.

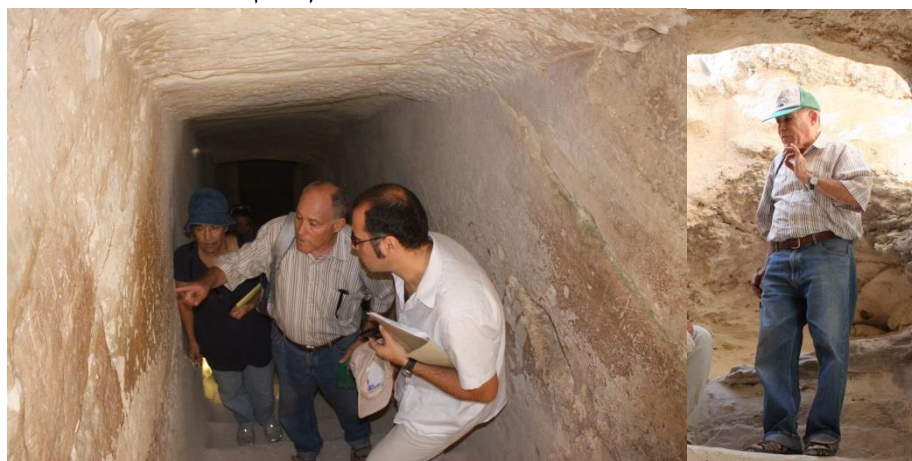
עמוס היה חבר במסגרות רבות כמו המועצה לארכיאולוגיה של רשות העתיקות, המועצה של החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מערכות של כמה כתבי-עת בארכיאולוגיה ועוד.

עיקר מחקריו מוקדו בתקופה הקלאסית (הלניסטית, רומית וביזנטית). מבין מחקריו הרבים יש לציין במיוחד את מחקר עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני, הסקר הארכיאולוגי של ירושלים, מערכות המסתור בשפלת יהודה, דרכים עתיקות, בתי בד וחפירות ארכיאולוגיות במערות קבורה רבות בירושלים, תל מרשה ובית גוברין, חורבת רימון ועוד.

עמוס היה אדם נעים הליכות, סקרן, מקצוען, חוקר וחבר.

הכרתי את עמוס בשנת 1974 כאשר היה ארכיאולוג מחוז ירושלים באגף העתיקות. היה זה לאחר שמצאתי באזור מרשה גלוסקמה ובקשתי להעבירה לאגף העתיקות. לאחר שיחת טלפון קבענו להיפגש בשכונת רמות אשכול. עמוס נתן לי כתובת וכשהגעתי לשם מצאתי מגרש ריק! ועמוס איננו. כשעמדתי ללכת הוא הגיח לפתע מתוך האדמה. התברר שהוא היה בחפירת הצלה של קבר על מנת לפנות את השטח לבנייה. התשורה שקבלתי מאגף העתיקות: כרך של ארץ ישראל ותעודת נאמן עתיקות, השפיעה מאוד על החלטתי ללמוד ארכיאולוגיה – עמוס אחראי לכך במידה רבה.

בשנת 1975, כאשר הייתי סגן ראש מדור ידיעת הארץ בצה"ל בצבא קבע, היה עמוס חייל שלנו במילואים. באחת ההזדמנויות יצאנו לסיור במרכז סיני עם מדריכי המדור; עמוס קלונר ועקיבא פלכסר ישבו לידי ברכב הצבאי והמדריכים מאחור. לפתע, באזור ביר חסנה, ראינו ערימת אבנים בסגנון "תולילאת אל ענב". התקרבתנו לשם ושניהם – עמוס ועקיבא – אמרו מייד שהערימות נראות להם רצנטיות (חדשות). שום סימן לכך שיש כאן אפשרות לגידול גפנים או חקלאות אחרת לא היה בשטח. המשכנו בנסיעה ולאחר כ-2 ק"מ פגשנו בדואי שסיפר שהם ערמו את הערימות לאסוף חצץ לסלילת הכביש!

בשנת 2013 סייע עמוס לרשות הטבע והגנים בהכנת תיק לאונסקו עבור ההכרזה של מערות מרשה ובית גוברין. עמוס ליווה את המעריך (ראו תמונות במערת הקולומבריום) בעת הבקרה של המערות. כאשר המערות הוכרזו עמוס שמח מאוד ועד עכשו אני זוכר את התרגשותו בטקס לציון ההכרזה. לכתו של עמוס מאיתנו כה מוקדם היא אבידה עצומה לחקר הארכיאולוגיה של ארץ ישראל. **יהא זכרו ברוך.**

גת מעוטרת ברצפת פסיפס מפוארת מתקופת התלמוד התגלתה בחפירות בגן הלאומי בכורזים

הגת, ששימשה לדריכת ענבים לייצור יין, נחשפה במסגרת חפירות ארכיאולוגיות הנערכות באתר, בחלקן חפירות תיירותיות בהן ניתן להשתתף ולקחת חלק משמעותי בחפירה ובחשיפת ממצאים היסטוריים

דוברות רשות הטבע והגנים

גת מעוטרת ברצפת פסיפס מפוארת מתקופת התלמוד (המאה ה-4-6 לספירה) התגלתה בגן הלאומי בכורזים במסגרת חפירות ארכיאולוגיות, המתקיימות באתר על ידי חברת דגש ארכיאולוגיה תיירותית מטעם אוניברסיטת אריאל, רשות הטבע והגנים ובסיוע קרן רקפת של משרד האוצר.

הגת, ששימשה לדריכת ענבים לייצור יין ומידותיה הן כ-16 מטר מרובע (4X4 מ'), התגלתה כאשר צוות שימור שעבד בגן הלאומי חשף במקרה את קצה משטח הפסיפס שלה ומיד דיווח על כך למנהל האתר, דקל שגב.

לדברי דקל שגב, מנהל הגן הלאומי כורזים ברשות הטבע והגנים, "חלק קטן מאוד מהפסיפס התגלה לפני שנים רבות אך כוסה ולא נחשף במלואו, בין היתר מטעמי שימור. בשנים האחרונות אבנים בודדות ממנו נמצאו פזורות בשטח אך היה קשה להצביע על מיקומו המדויק. לאחרונה, מרגע שנחשף קצה משטח הפסיפס של הגת ולאחר שבשלה האפשרות לכך, היינו נחושים להשלים את החפירה כיוון שזה הפסיפס היחיד בכפר היהודי העתיק שהיה בכורזים בתקופת התלמוד ומדובר ללא ספק במוקד עניין מרתק נוסף בגן הלאומי עבור המבקרים. כשהאבן בה היה מותקן הבורג המרכזי של הגת נחשפה גם היא התרגשנו מאוד מהתגלית הייחודית, מעבר לפסיפס. היו פה יהודים ששתו יין וגם יצרו יין, יחד עם תעשיות שמן הזית והחיטה המיוחדות של כורזים. הגת מספקת לנו נדבך נוסף על ייחודו של הכפר ושלמותו על כל מאפייניו, שכללו בתי מגורים, תעשיות חקלאיות, מקווה טהרה וכמובן בית הכנסת המפואר".

לדברי אחיה כהן תבור, הארכיאולוג שמוביל את החפירה בכורזים, "בניגוד לרוב הגתות שנמצאות בחלקות החקלאיות, גת זו נמצאת ביישוב עצמו, והחקלאים הקדומים השקיעו גם בעיטור רצפת הגת בפסיפס בדגמים של מעוינים וריבועים. הגת כוללת רצפת פסיפס עליה דרכו את הענבים, ובה משולבת אבן ששימשה בסיס לבורג לסחיטה שנייה - להוציא את מירב התירוש. בהמשך התירוש אוחסן בכדים, בהם תסס והפך ליין. כמו שאמרו חז"ל - יין ישמח לבב אנוש".

בתוך כך, ברשות הטבע והגנים יחד עם מובילי החפירה מחברת דגש ארכיאולוגיה תיירותית ישלימו את החפירה במטרה לחשוף חלקים ומרכיבים נוספים של הגת.

הגן הלאומי כורזים שבצפון הכנרת, משמר שרידים מרשימים של כפר יהודי מתקופות המשנה והתלמוד, ובהם שרידי בית כנסת מפואר. כורזים נזכרה בברית החדשה וכן בתלמוד הבבלי ככפר יהודי שבו גידלו חיטה איכותית, כזו הראויה להיות מובאת לבית המקדש. נופי הבראשית, התצפית על הכנרת וציון שם המקום בברית החדשה הופכים אותו למוקד תיירותי המושך בין היתר עולי רגל ותיירים נוצרים.

בית הכנסת שבכורזים הוא מבנה מטיפוס גלילי, בנוי אבני בזלת. חזית הבניין, הפונה כלפי דרום, היא החלק המעוטרת והמפואר ביותר במבנה. היא כוללת רחבה שממנה עלו בתשע מדרגות אל שלושת פתחי בית הכנסת. הפתח המרכזי, הגדול, מעוטר בגמלון מפואר. בבית הכנסת מוצגים מרשימים: עיטור קונכייה מפואר והעתק של אומנת ארון הקודש; העתק של ממצא יוצא דופן – כס בזלת, המכונה "קתדרא דמשה", ועליו כתובת הקדשה לתורם שבכספו נעשה הכס; ולאורך הקירות נראים תבליטים ברמה גבוהה. מרביתם מתארים דמויות אדם, חיות, דמויות מיתולוגיות, צמחים ועיטורים הנדסיים.

במסגרת החפירות התיירותיות שבאתר, מבקרים מהארץ ומהעולם יכולים לקחת חלק פעיל בחפירה עצמה ולחשוף במו ידיהם פיסות מורשת מיוחדות של הארץ. במסגרת החפירות, נעשה מאמץ מיוחד לאתר את בית הכנסת מימי בית המקדש, בו נאם ישו.

לפרטים נוספים על השתתפות בחפירות התיירותיות המתקיימות באתר ניתן לפנות לגן הלאומי כורזים או לחפש "חופרים בזמן" באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים.

<https://www.parks.org.il/article/dig-korazim>

הגת בכורזים מהאוויר ומהקרקע. צילומים: דגש ארכיאולוגיה תיירותית

שבר קנקן המעוטר בפנים אנושיות מהתקופה הפרסית התגלה בעיר דוד ונחשף לכבוד חג פורים

שבר קנקן חרס ועליו עיטור בדמות פני אדם המתוארך לתקופה הפרסית התגלה בחניון גבעתי בעיר דוד שבגן לאומי סובב חומות ירושלים, בחפירה ארכיאולוגית של רשות העתיקות ואוניברסיטת ת"א. זו הפעם הראשונה שכלי כזה נמצא בחפירות ארכיאולוגיות בירושלים או באתר כלשהו באזור יהודה. דובריות: עיר דוד, רשות העתיקות, אוניברסיטת תל אביב ורשות הטבע והגנים

לכבוד חג פורים, נחשף לציבור שבר קנקן מעוטר בפנים אנושיות מהתקופה הפרסית (מאות 5-4 לפסה"נ). הממצא התגלה בחפירות ארכיאולוגיות של רשות העתיקות ואוניברסיטת תל אביב בחניון גבעתי שבעיר דוד, בגן לאומי סובב חומות ירושלים. הקנקן עוטר בתווי פנים, מעט מוגזמים, מהם שרדו שתי עיניים גדולות פעורות, אף, אוזן אחת וקטע קטן מזווית הפה.

לדברי פרופ' יובל גדות מאוניברסיטת תל אביב וד"ר יפתח שלו מרשות העתיקות, "כלי חרס מתקופה זו נחשפו בעבר בעיר דוד אך זו הפעם הראשונה שכלי מהסוג הזה נמצא בחפירות ארכיאולוגיות בירושלים או באתר כלשהו ביהודה. קנקנים שכאלו מכונים "כלי בָּס" והם היו נפוצים מאוד בתקופה הפרסית במצרים, ביישובים הפניקיים לאורך חופי הלבנט, וכן בפרס. במיתולוגיה המצרית בס הוא האל המגן על הבית ובייחוד על אמהות, על נשים בזמן הלידה ועל הילדים. עם הזמן התפתחה דמותו לאל המגן על כל הטוב באשר הוא וכך נקשר גם עם המוזיקה והריקודים. דמותו עיטרה קירות בתים וכלים שונים (כלי חרס וחפצי יום יום שונים, למשל מראות) או נענדה כקמע על הצוואר. בס מופיע לרוב כמעין גמד מזוקן בעל פנים גדולות, עיניים בולטות ולשון משתרבת, כשהוא עטור בכובע נוצות. דמות נלעגת, גרוטסקית זו נועדה ככל הנראה לעורר שמחה וצחוק ולהבריח את הרוחות הרעות".

דמותו של בס כאל מגן אומצה, כך נראה, על ידי הפניקים וקמעות רבות בדמותו, כמו גם כלי בס מעוטרים נחשפו בחפירות הרבות ביישובים בני התקופה הפרסית לאורך החוף. שבר הקנקן התגלה בחפירה בחניון גבעתי בעיר דוד בתוך בור אשפה גדול שהכיל גם שברי כלי חרס רבים נוספים המתוארכים לתקופה הפרסית. כלים וקמעות כאלו נמצאו גם בפרס עצמה, בשושן, בפרספוליס ובערים נוספות, לשם הגיעו ככל הנראה בתקופה זו על ידי אמנים מצרים שפעלו שם וכחלק מהמסחר הבין לאומי.

צילום : אליהו ינאי, עיר דוד

מי היה "נתנמלך עבד המלך"?

טביעת חותם נושאת שם המופיע בתנ"ך התגלתה בעיר דוד

תגלית נדירה ומרגשת: בולה וחותם הנושאים שמות עבריים בני 2600 שנה נחשפו בעיר דוד. הממצאים התגלו בתוך מבנה ציבור שחרב בחורבן בית ראשון ונחשף בחפירה ארכיאולוגית של רשות העתיקות ואוניברסיטת ת"א בחניון גבעתי בעיר דוד שבגן לאומי סובב חומות ירושלים. דוברויות: עיר דוד, רשות העתיקות, אוניברסיטת תל אביב ורשות הטבע והגנים

חותם אבן וטביעת חותם (בולה) המתוארכים לסוף ימי ממלכת יהודה - שעליהם חרות שמות בכתב עברי קדום – התגלו בחפירות ארכיאולוגיות של רשות העתיקות ואוניברסיטת תל אביב בחניון גבעתי שבעיר דוד, בגן לאומי סובב חומות ירושלים.

לדברי מנהלי החפירה, פרופ' יובל גדות מאוניברסיטת תל אביב וד"ר יפתח שלו מרשות העתיקות, הממצאים המיוחדים נמצאו בתוך מבנה גדול אשר שימש, ככל הנראה, כמבנה ציבור, וחרב במאה ה-6 לפסה"נ - ככל הנראה בחורבן הבבלי של ירושלים בשנת 586 לפסה"נ. במבנה התגלו מפולות אבן גדולות, קורות עץ שרופות וכלי חרס רבים, המעידים על השריפה שהתחוללה בו. על חשיבותו של המבנה ניתן ללמוד בין היתר מגודלו, מאבני הגזית המסותתות מהן נבנה, ומאיכות הפריטים הארכיטקטוניים שנמצאו בתוך שכבת החורבן, כדוגמת שרידי רצפת טיח ממורקת שקרסה מן הקומה השנייה.

החותם והבולה, שגודלם כסנטימטר אחד, פוענחו ע"י ד"ר ענת מנדל-גברוביץ' מהאוניברסיטה העברית בירושלים והמרז לחקר ירושלים הקדומה והיא מתארכת אותם, על פי הכתב, לאמצע המאה ה-7 וראשית המאה ה-6 לפסה"נ.

על טביעת החותם, המתוארכת לימי בית המקדש הראשון, מופיעות המילים: "נתנמלך עבד המלך". השם נתן-מלך מופיע במקרא רק פעם אחת, בספר מלכים ב [פרק כ"ג פסוק י"א] כסריס בחצר המלכות של יאשיהו, אשר נטל חלק ברפורמה הדתית שחולל המלך: "וַיִּשְׁבֹּת אֶת-הַסּוּסִים אֲשֶׁר נָתַנוּ מֶלֶכִי יְהוֹדָה לְשָׂמֶשׁ מִבְּאֵי בֵּית-יְהוָה אֶל-לְשָׁפַת נָתָן-מֶלֶךְ הַסּוּרִים אֲשֶׁר בְּפִרְזֵיהֶם וְאֶת-מִרְכָּבוֹת הַשָּׂמֶשׁ שָׂרָף בְּאֵשׁ" (מלכים ב', כ"ג: י"א). התואר "עבד המלך" מוכר היטב מהמקרא, והוא מתאר פקיד בעל מעמד גבוה המקורב למלך. תואר זה מופיע על חותמות וטביעות נוספות שנמצאו בעבר. ייחודה של טביעת חותם זו היא בהופעת עדות ארכיאולוגית ראשונה לשם נתנמלך מחוץ למקרא. ד"ר מנדל-גברוביץ' מציינת כי העובדה שהפקיד מוזכר בשמו הפרטי בלבד מעידה שהוא היה ידוע לכל, ולא היה צורך להוסיף את הייחוס המשפחתי. לדברי ד"ר מנדל-גברוביץ' "אמנם לא ניתן לקבוע בוודאות שנתנמלך המוזכר בתנ"ך הוא אכן בעל החותם, אולם לא ניתן להתעלם מכמה עניינים הקושרים ביניהם. השם "נתנמלך" נחשב נדיר גם במקרא וגם בממצא הארכיאולוגי; בשניהם התואר מתייחס לאדם המקורב למלך (עבד המלך וסריס) ושניהם מתוארכים לאותה תקופת זמן: אמצע המאה השביעית לפסה"נ, ימיו של יאשיהו המלך".

בולה "לנתנמלך עבד המלך". צילום אליהו ינאי, עיר דוד

טביעות החותם - הבולות - היו פיסות טין קטנות ששימשו בתקופות קדומות לחתימת מכתבים, והן נועדו לשמור על המכתבים סגורים בדרך ליעדם. מכתבים אמנם לא שרדו את השריפה האדירה שהתחוללה בירושלים בעת החורבן, אך הבולות, שעשויות מחומר הדומה לקרמיקה, דווקא השתמרו טוב יותר, והשאירו עדות על קיום המכתבים, ואף על האנשים שעמדו מאחורי המכתבים.

על החותם שהתגלה, העשוי אבן אגת כחלחלה, חרות השם "לאכר בן מתניהו". לדברי ד"ר מנדל-גברוביץ', "השם מתניהו מוכר הן מהמקרא והן מחותמות ובולות נוספות, אך זהו האזכור הראשון לשם 'לאכר', שלא היה מוכר עד היום". להערכתה, אין מדובר כנראה במקצועו של האדם – איכר – אלא בשם פרטי שמקורו אינו ברור. חותמות אישיים שימשו לחתימה על מסמכים, ופעמים רבות שובצו כחלק מטבעת שנשאו איתם בעליהם. בעת העתיקה הם ציינו את זהותם, ייחוסם ומעמדם של בעלי החותם.

לדברי מנהלי החפירה, פרופ' יובל גדות מאוניברסיטת תל אביב וד"ר יפתח שלו מרשות העתיקות, "מאחר שרבים מהבולות והחותמות המוכרים למחקר לא הגיעו מחפירה ארכיאולוגית מסודרת אלא משוק העתיקות,

מציאת שני הפריטים הללו בהקשר ארכיאולוגי ברור אשר ניתן לתארוך, משמחת ביותר. הם מצטרפים לבולות ולחותמות נושאי שמות הכתובים בכתב עברי קדום, שהתגלו בחפירות השונות שנערכו עד היום בעיר דוד. בממצאים אלו יש בכדי להעיד על מערכת המינהל המפותחת בממלכת יהודה והם מוסיפים מידע רב להבנה של מעמדה הכלכלי של ירושלים ומערכת המינהל שלה בימי בית ראשון, כמו גם מידע אישי על הפקידים ואנשי המינהל הקרובים ביותר למלך, שחיו ופעלו בעיר".

חותם "לאכר בן מתניהו". צילום : אליהו ינאי, עיר דוד
(הערת צביקה צוק : מאחר שמדובר בחותם אזי הכתוב מופיע בכתב ראי).

יתר על כן, "מציאתו של מבנה ציבור שכזה במדרון המערבי של גבעת עיר דוד מוסיפה מידע רב על אודות מבנה העיר בתקופה זו גודלו של אזור המינהל שבה. חורבן המבנה בשריפה, ככל הנראה בעת כיבוש העיר על ידי הבבלים בשנת 586 לפסה"נ, מחזק את ההבנה לגבי עוצמת החורבן בעיר".

שני הפריטים יבואו לפרסום מלא בכתב העת הארכיאולוגי Israel Exploration Journal היוצא לאור על-ידי החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה.

חידת חודש מרץ 2019

מה רואים והיכן?

(פתרונות עד 15.4.19 בלבד)

פתרון חידת חודש פברואר 2019

רצפת הפסיפס המשוחזרת של בית הכנסת בגן לאומי

קיסריה. הכתובת "יוליס"

פתרו נכונה לפי הסדר: ורד שריג, דני הרמן, ד"ר נילי גרייצר ורון חרמוני-להט.

התנצלות: בפתרון החידה (מגדל צדק) של החודש הקודם נשמט בטעות שמה של עפרה רגב. איתה הסליחה.